

GENDEROWE ŚRODKI NACECHOWANIA WSPÓLCZESNYCH ROSYJSKICH I POLSKICH PRZEZWISK

KAWĘCKA M.

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

W ostatnim czasie we współczesnej lingwistyce obserwuje się znaczne powiększenie obszaru wiedzy o języku poprzez wzrastające zainteresowanie naukowców problemami onomastyki. Wobec nasilania się zjawisk kultury masowej zaczęto wskazywać na istotną rolę nazw własnych, która ugruntowuje się w świetle kluczowej idei we współczesnym językoznawstwie, a mianowicie idei antropocentryczności języka. Dokonujące się odejście badaczy od rozpatrywania obiektu poznania w istotny sposób wpływa na poszerzenie naukowych horyzontów, które coraz częściej zaczynają oscylować wokół subiekty poznania – nosiciela określonego systemu konceptualnego, dzięki któremu poznaje on otaczającą go rzeczywistość i język.

To właśnie w języku, w jego słownictwie i gramatyce, zawarty jest, zdaniem Jerzego Bartmińskiego, pewien obraz świata, przechowywana jest potoczna (tzw. „naiwna”) wiedza o świecie, o przedmiotach, zjawiskach i relacjach [4, s. 21]. Niewątpliwym przejawem tej wiedzy znajduje swe odzwierciedlenie we współczesnych nieoficjalnych antroponimach, będących przykładem zarówno tradycyjnej kultury narodowej, jak również żywej reakcji społeczeństwa na zachodzące zmiany cywilizacyjne. Nieoficjalna antroponimia jako przykład nominacji wtórnej występuje w absolutnej większości antroposystemów, w szczególności rosyjskiego i polskiego. Stanowi ona dosyć zauważalną część antroponimikonu tych języków zarówno z punktu widzenia ich funkcji nominatywnej, jak i w planie strukturalno-semantycznym, emocjonalno-aksjologicznym, funkcjonalno-stylistycznym z komponentami gender.

Przezwiśka należące do nieoficjalnej części systemu onimicznego, często wywodzą się z nazw, które powstawały i powstają w stylu potocznym – centrum systemu stylowego języka; jego rejestrze emocjonalnym [5, s. 73]. Zdaniem Jerzego Bartmińskiego wśród wariantów języka narodowego język potoczny zajmuje miejsce wyróżnione, wręcz wyjątkowe, albowiem jest to wariant języka „przede wszystkim pierwszy w kolejności przyswajania, ten, którego uczymy się w rodzinnym domu jako dzieci i który potem długo jeszcze wystarcza nam do porozumiewania się w codziennych sytuacjach życiowych” [4, s. 115]. Styl potoczny – jak każdy styl – przekazuje i utrzuła obraz świata, nazywany zwykle „naiwnym”, którego składniki są niejako zinwentaryzowane w potocznym słownictwie, kształtując stosunki międzyludzkie: uczucia, emocje, postawy.

Aktualność podejmowanej w artykule problematyki wynika przede wszystkim ze stanu badań. Literatura przedmiotu zawiera szereg pozycji dotyczących przezwiśk w poszczególnych gwarach i językach, jednak pośród nich odczuwalny jest brak analizy tych jednostek w aspekcie konfrontatywnym. W istniejących opracowaniach dotyczących przezwiśk większość miejsca zajmuje ich opis semantyczny. Zajmując się bliżej danym zagadnieniem zauważyliśmy, że w procesie gry językowej w przezwiśkach może zmieniać się świadomie także kategoria rodzaju i liczby,

np. *Julek* ← *Julia*. Z tego względu, prowadząc rozważania dotyczące środków nacechowania przezwisk, skoncentrujemy się nad omówieniem problematyki, która współcześnie wzbudza zainteresowanie badaczy na całym świecie.

Próba całościowego strukturalno-semantycznego modelowania nieoficjalnej antroponimii odzwierciedla ogólnoonomastyczne tendencje derywacji oraz konotacji przezwisk w różnych sytuacjach komunikacyjnych, kodach kulturowych i subkulturowych. Potwierdza to zatem aktualność naszego badania, popartego materiałem lingwistycznym, ukazującym związek systemu norm, ocen i stereotypów rosyjskiej i polskiej osobowości językowej, dzięki którym możliwe jest zaobserwowanie pewnych schematów nazwotwórczych, powstałych w świadomości językowej osób polsko- i rosyjskojęzycznych, które do tej pory pozostały poza polem zainteresowania naukowców.

Do głównych zadań autora niniejszego tekstu należy omówienie wzajemnych relacji między językiem i płcią, do charakterystycznych cech prac z zakresu lingwistyki ostatnich dziesięcioleci należy bowiem ukierunkowanie na człowieka nie tylko w aspekcie biologicznym, lecz również socjologicznym oraz kulturologicznym.

Zasadniczą podstawę prezentowanej analizy stanowi materiał językowy zebrany przeze mnie za pomocą specjalnie skonstruowanego kwestionariusza, dzięki któremu w latach 2007–2009 przeprowadziłam ponad 800 wywiadów z nosicielami języka rosyjskiego i polskiego głównie w środowiskach młodzieży szkół wyższych.

Wartość naukowa otrzymanych wyników polega na tym, że w artykule, dzięki wprowadzeniu w obieg naukowy bogatego materiału nie tylko leksykograficznego, lecz także dialektalnego, pochodzącego z przeprowadzonych badań własnych, po raz pierwszy zostało przedstawione synchroniczne porównanie antroponimikonu przezwiskowego w dwóch pokrewnych językach. Do tej pory badania na gruncie onomastyki słowiańskiej skupiały się wokół opisów historyczno-porównawczych, w niniejszej pracy natomiast za pomocą leksykalnej, semantycznej oraz słowotwórczej korelacji formy wewnętrznej i zewnętrznej rosyjskich i polskich przezwisk podano charakterystykę indywidualno-charakteryzujących nieoficjalnych nazw osobowych.

Badania obrazu obu płci w języku można prowadzić na dwóch poziomach: po pierwsze, analizując, w jaki sposób i przy udziale jakich środków manifestuje się płeć w języku – w systemie nominatywnym, leksykalnym, składniowym, kategorii rodzaju itp. Podstawowym celem takich studiów jest opis i wyjaśnienie, w jaki sposób przejawia się w języku dystynkcja płci oraz jakie oceny przypisuje się w języku mężczyźnie i kobiecie i w jakich kategoriach semantycznych są one najbardziej rozprzestrzenione. Jak zauważa A. Kasprzak: “Prace tego typu szczególnie z zakresu frazeologii i słownictwa, posługując się instrumentem analizy lingwistycznej wykazują dla danej wspólnoty kulturowej tak zwany językowy obraz obu płci, który wyrażony jest na przykład poprzez przysłowia, utarte zwroty i wyrażenia czy nawet dowcipy językowe” [9, s. 345–353].

Po drugie, językoznawcy zajmujący się relacjami pomiędzy językiem i płcią skupiają swoją uwagę na prześledzeniu zachowania językowego mężczyzn i kobiet oraz na ustaleniu: “czy użycie określonych środków lingwistycznych zależne jest od płci autora wypowiedzi, a także czy i w jakim stopniu można mówić o odrębnych wariantach stylistycznych języka związanego z płcią” [10, s. 345–353].

M. Karwatowska i J. Szpyra-Kozłowska we wstępie do swej pracy “Lingwistyka płci: ona i on w języku polskim” [9, s. 9–13] wychodzą z założenia, że obraz obu płci w języku nie zawsze jest paralelny, lecz wykazuje znaczne zróżnicowanie i liczne asymetrie, zawierając zdecydowanie gorszy, niekorzystny wizerunek kobiet niż mężczyzn. W związku z niejednakowym przedstawianiem obu płci w literaturze przedmiotu pojawia się pojęcie ‘seksizmu językowego’ [9, s. 9–13]. Sam termin ‘seksizm’ oznacza niejednakowe traktowanie obydwu płci w społeczeństwie i określa się go jako “pogląd, że przedstawiciele jednej płci, zwykle żeńskiej, są mniej zdolni lub mniej inteligentni niż przedstawiciele drugiej płci” [14, s. 260].

Językowy seksizm natomiast odnosi się do zróżnicowanego traktowania obu płci, zakodowanego we współczesnym języku – jego słownictwie, słowotwórstwie, semantyce, frazeologii, gramatyce, przysłowiach i powiedzeniach, jak też różnych tekstach [9, s. 14]. Zdaniem wielu uczonych takie asymetrie w przedstawianiu płci odbierane są jako istotna przeszkoda w komunikacji między kobietami a mężczyznami, ponieważ “stanowią one nie tylko językowe odzwierciedlenie deprecjacji kobiet, ale sankcjonują, utrwalają i umacniają stereotypy społeczno-kulturowe w tym zakresie, pośrednio zachęcając do seksistowskich postaw i zachowań w życiu codziennym” [9, s. 232].

Celem naszej analizy jest wykazanie na różnych płaszczyznach języka, czy we współczesnych rosyjskich i polskich przezwiskach zawarty jest niejednakowy wizerunek kobiet i mężczyzn, często określany mianem asymetrii językowych lub seksizmu językowego, zwanego też ‘androcentryzmem’ [9, s. 13] lub maskulinizmem [1, c. 45].

Pierwszym językowym przykładem asymetrii między osobnikami odmiennych płci jest zdaniem badaczy sfera nazewnictwa a zjawisko to dotyczy zarówno oficjalnych, jak i nieoficjalnych sposobów odnoszenia się do kobiet i mężczyzn. Na podstawie materiału przezwiskowego zauważono, że androcentryzm w języku rosyjskim i polskim może przejawiać się poprzez określanie kobiet na podstawie ich relacji wobec mężczyzn. Zdarzają się i przezwiska, powstałe poprzez dodanie formantu *-owa*, tworzącego formy pochodne od nazwisk kobiet zamężnych [3, s. 46; 12, s. 434; 8, s. 468]: *Bork-owa* ← *Borek*, *Patr-owa* ← *Patro*, *Терешкова* ← *Терешук*. Dane przykłady NA można uznać za kontynuacje formacji zależnościowych, formowanych jako przynależnościowe struktury antroponimiczne [7, s. 61–62]. Potwierdzają one zatem fakt, że w formie przezwiska odnazwiskowego można zakodować stan cywilny kobiety, co nie jest przewidziane w przypadku męskich przezwisk odnazwiskowych.

Analizując problematykę płci w nieoficjalnym nazewnictwie osobowym na poziomie słowotwórczym ustalono pewną prawidłowość w tworzeniu męskich rosyjskich imion z morfemem fleksyjnym *-я*, typu: *Коля* ← *Николай*, *Сеня* ← *Арсенин*, odnoszącym je do odmiany deklinacyjnej żeńskorodzajowej. Takie formy są powszechnie używane w języku potocznym, dlatego też nie stanowią one przedmiotu rozważań w niniejszej pracy. Oprócz tych imion dodatkowo w materiale pojawiają się rosyjskie imiona męskie zakończone na *-а*: *Евгеша* ← *Евгений*, *Тиша* ← *Тихон*, *Юра* ← *Юрий*. Na gruncie onomastyki rosyjskiej imiona męskie tego typu są traktowane jako skróty i z tego względu rozpatruje się je łącznie z hipokorystykami żeńskimi, utworzonymi na drodze derywacji ujemnej [2, c. 133].

Jednak, jak słusznie zauważa J. Domin, należy podkreślać odrębność formacji męskich, ponieważ w tym przypadku zmiana paradygmatu na żeński nie prowadzi do zmiany rodzaju gramatycznego hipokorystyków [6, s. 31]. Rozpowszechnienie się tego typu hipokorystyków od dawna stanowi przedmiot zainteresowań lingwistów. Celem naszym jednak nie jest objaśnienie tego zjawiska, lecz skonfrontowanie go z procesem zmiany wykładnika rodzaju gramatycznego imion żeńskich, albowiem, jak konstatują M. Karwatowska i J. Szpyra-Kozłowska: “cechą charakterystyczną bardzo wielu języków jest powszechne i synchronicznie produktywne tworzenie w nich form żeńskich od męskich” [9, s. 17].

Jak pokazuje dokonana analiza, zmiana morfemu fleksyjnego w procesie derywacji, wbrew powszechnym opiniom, nie jest typowa wyłącznie dla imion męskich. Opinię o tym, iż kobiety lubią mówić o sobie w rodzaju męskim mogą potwierdzać polskie przezwiska, utworzone od oficjalnych lub zdrobniałych form imion własnych: *Ewel* ← *Ewelina*, *Dziol* ← *Jadzia*, *Joan* ← *Joanna*, *Justyn* ← *Justyna*, *Kamil* ← *Kamila*, *Karol* ← *Karolina*, *Rege* ← *Regina*. Ponieważ tylko jeden z omawianych leksemów zachowuje swą motywację, sugerującą na ewentualną zmianę rodzaju gramatycznego imienia przywiskowego: *Kamil* ← *Kamila*; zachowuje się jak chłopak, z braku innych form deklinacyjnych, reszta nazw jest trudna w interpretacji, ponieważ sama forma mianownika nie rozstrzyga jednoznacznie o przynależności do męskiego rodzaju gramatycznego, choć sam proces ucięcia żeńskiej fleksji podstawy może na to wskazywać.

A zatem, jak pokazują przytoczone przykłady desygnatów osobowych, w procesie derywacji dla środowiska młodzieżowego charakterystyczne jest zjawisko zmiany kategorii rodzajowej nazw własnych, które może zachodzić zarówno od pełnych imion urzędowych, jak i od form hipokorystycznych (dla języka rosyjskiego charakterystyczna jest tworzenie przywisk z fleksją *-a/-я* dla nominatów męskiego rodzaju, dla polskiego zaś męskorodzajowych przywisk odimiennych dla przedstawicieli płci żeńskiej).

Ciekawe zjawisko zachodzi również na gruncie przywisk polskich i rosyjskich, których podstawą onomazjologiczną są oficjalne nazwiska nominata. Zarówno w języku polskim, jak i rosyjskim rodzaj żeński wyrażony jest za pomocą sufiksu *-a* (także w przypadku nazwisk), męski zaś zerową fleksją. Dla naszego badania istotnym jest zatem, iż antroponimy powstałe wskutek derywacji wstecznej z męskim paradygmatem fleksyjnym, są desygnatami zarówno osobników płci męskiej: *Баран* ← *Барановский*, jak i żeńskiej: *Golqb* ← *Golebiowska*, *Czyżyk* ← *Czyżewska*, *Groch* ← *Grochowska*. Jak pokazują przytoczone przykłady desygnatów osobowych, w procesie derywacji, któremu towarzyszy rozszerzenie podstawy o żeński formant *-a*, w środowisku młodzieżowym powstaje więcej nazw męskich: *Baba* ← *chłopak o nazwisku Babicz*, *Burza* ← *Burzyński*, *Милашка* ← *Милашевский*; niż żeńskich: *Wydra* ← *Wydrycka*, *Голубятня* ← *Голубятникова*. Potwierdza to zatem myśl, że w procesie nominacji przywisk więcej powstaje nazw męskich, które są krótsze pod względem fonetycznym [11, s. 525–541].

Podjmując tematykę składu fonetycznego przywisk męskich zauważono istnienie w obu językach przywisk jednosylabowych (spółgłoska-samogłoska-spółgłoska): *Ил* ← *Илья*, *Макс* ← *Максим*, *Серж* ← *Сергей*, *Дежв* ← *Dawid*, *Дзордз* ← *Jerzy*, *Grzech* ← *Grzegorz*, *Kris* ← *Krzysztof*, *Rob* ← *Robert*. Jest

to jednak niewielka ilość leksemów, które mogą być utworzone pod wpływem skróconych form imion z języka angielskiego [13, s. 228]. W języku polskim i rosyjskim tradycyjnie zaś są one jednak dwusylabowe: *Kazek* ← *Kazimierz*, *Maniek* ← *Mariusz*, *Norek* ← *Norbert*, *Гендос* ← *Гена*, *Серый* ← *Сергей*, *Юсик* ← *Юра*. Co zaś tyczy się przywisk żeńskich, to potwierdza się opinia badaczy, że są one tworzone jako dwusylabowe, zakończone deminutywnym sufiksem: *Лёля* ← *Оля*, *Edzia* ← *Edyta*, *Monia* ← *Monika*. W badanych językach słowiańskich dla przywisk żeńskich charakterystyczna będzie fleksja *-a/-'a*, a nieliczne odnotowane niektóre przykłady przywisk żeńskich z końcówką *-i*, np. *Betty* ← *Beata*, *Dzuli* ← *Ula*, *Evi* ← *Ewelina*, *Edi* ← *Edyta*, *Gabi* ← *Gabriela*, *Korni* ← *Kornelia*, *Lili* ← *Eliza*, *Pati* ← *Patrycja*, będą prawdopodobnie przykładem wpływów języka angielskiego, w którym wyłącznie zakończenie feminitywów może być wymawiane *-ie* lub *-y*: *Debbie*, *Debby* [13, s. 228].

Analizując problematykę płci na poziomie językowym zauważono, że czynnik gender realizuje się również w procesie nominacji wtórnej na płaszczyźnie semantycznej. Badania nieoficjalnego systemu antroponimicznego w obu językach wykazują, że w procesie tworzenia przywiska, w celu wyrażenia semantycznej charakterystyki cech nominata, ważne są stereotypowe konotacje w aspekcie płci. Mężczyźni odznaczają się takimi cechami jak siła, odwaga, dojrzałość, agresywność: *Byk* – *duża postura*, *Prezes* – *od charakteru*, *Wódz* – *lubi przewodzić*, *Горилла* – *мускулатурное телосложение*, podczas gdy stereotyp kobiety charakteryzuje dbałość o urodę i wygląd zewnętrzny, atrakcyjność seksualna, emocjonalność, wrażliwość, delikatność, piękno, dobroć: *Манекеница* – *внешний вид*, *Бадузя* – *такая, добрая и весёлая*, *Мама* – *беспокоится за всех*, *Cioccia* – *bardzo prostudencka*, *Duszycczka* – *jest taka niewinna*.

Kolejnym wyznacznikiem nierównorzędności płci są przykłady przywisk z podtekstem erotycznym. Asymetrie językowe zauważalne są szczególnie w przypadku przywisk, których znaczenie różni się w zależności od tego, czy odnoszą się do kobiet, czy do mężczyzn, np. *Dupecczek* – *wszystko robi źle*, *Dupecczka* – *seksowna dziewczyna*, *Laska* – *chłopak*, stale oglądający się za dziewczynami, *Laska* – *zgrabna dziewczyna, oddająca się chłopakom*. Przytoczone przykłady wyraźnie wskazują na to, że podane określenia kobiety implikują rozwiązłość, podczas gdy w antroponimie nazywającym osobnika płci męskiej takich konotacji brak. O różnicy językowej pomiędzy płciami świadczy także ogromna przewaga liczebna przywisk żeńskich, w których odnotowuje się zauważalne podteksty seksualne, wpływające na tworzenie zdecydowanie gorszego obrazu kobiet niż mężczyzn.

Ze względu na liczne braki w dokumentacji ankietowej wskazującej na płę nosiciela przywiska, jesteśmy zmuszeni do ograniczenia się w tym miejscu do ogólnych wniosków dotyczących relacji między płcią a językiem. Reasumując powyższe uwagi, można stwierdzić, że współczesne rosyjskie i polskie przywiska stanowią przykłady nominacji wtórnej, odznaczające się złożoną strukturą semantyczną, w której jednym z ważniejszych czynników są asymetrie językowe wyrażające się m.in. w liczebnej przewadze nazw żeńskich o charakterze zdrobniało-pieszczotliwym, lekceważąco-pogardliwym lub obraźliwym.

Zdajemy sobie sprawę z faktu, iż przedstawione tu przykłady nierównorzędności płci w języku rosyjskim i polskim nie wyczerpują całego zakresu omawianego zjawiska, którego zasięg jest znacznie większy niż wynika to z naszej bardzo skrótowej prezentacji. W świetle przedstawionych tu danych nie ulega jednak wątpliwości, że współczesny system przezwiskowy języka rosyjskiego i polskiego cechują liczne asymetrie w traktowaniu kobiet i mężczyzn, z wyraźnie gorszym wizerunkiem tych pierwszych.

LITERATURA

1. Левченко Е. П. Гендерный аспект компаративных фразеологических единиц / Е. П. Левченко // Мовна картина світу слов'ян і культура : [матеріали міжнар. наук. конф. (Люблін, 5–7 листопада 2010 р.)]. – Люблін-Рівне, 2010. – Т. I. – С. 44–49.
2. Суперанская А. В. Структура имени собственного (Фонология и морфология) / Александра Васильевна Суперанская. – М. : Наука, 1969. – 208 с.
3. Bajerowa I. Język ogólnopolski XX wieku / J. Bartmiński // Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. – Wrocław, 1993. – Т. II. Współczesny język polski. – S. 27–52.
4. Bartmiński J. Styl potoczny / J. Bartmiński // Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. – Wrocław, 1993. – Т. II. Współczesny język polski. – S. 115–134.
5. Cieślukowa A. Miejsce przezwiska w systemie antroponimicznym (historia a współczesność) / S. Warchoł / “Rozprawy Sławistyczne” 14. Przewiska i przydomki w językach słowiańskich. – Lublin, 1998. – S. 71–79.
6. Domin J. Słowotwórstwo hipokorystyków od imion własnych osobowych w języku polskim i rosyjskim / Janina Domin. – Słupsk : Wydawn. Uczeln. Wyższa Szkoła Pedagog., 2000. – 163 s.
7. Gala S. Słowotwórstwo onomastyczne i słowotwórstwo gwarowe / S. Gala // Metodologia badań onomastycznych. – Olsztyn. – 2003. – S. 58–62.
8. Grzegorzczak R., Szymanek B. Kategorie słowotwórcze w perspektywie kognitywnej / R. Grzegorzczak, B. Szymanek // Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. – Wrocław, 1993. – Т. II. Współczesny język polski. – S. 459–474.
9. Karwatowska M., Szpyra-Kozłowska J. Lingwistyka płci ona i on w języku polskim / M. Karwatowska, J. Szpyra-Kozłowska. – Lublin : UMCS. – 2005. – 294 s.
10. Kasprzak A. Język kobiet w aspekcie etnolingwistycznym i socjolingwistycznym / A. Kasprzak // Gender : Wizerunki kobiet i mężczyzn w kulturze. Kraków. – 2005. – S. 345–353.
11. Klerk V. de, Bosch B. / Nicknames as sex role stereotypes, “Sex Roles” 35 [Електронний ресурс] / V. de Klerk, B. Bosch. – Режим доступу : eprints.ru.ac.za/452/01/nicknames.pdf.
12. Kosyl Cz. Nazwy osobowe / Cz. Kosyl // Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. – Wrocław, 1993. – Т. II. Współczesny język polski. – S. 423–437.
13. Wierzbicka A. Semantics, culture and cognition / Anna Wierzbicka. – Oxford : OUP, 1992. – 487 s.
14. Wojciszke B. Kobiety i mężczyźni : odmienne spojrzenia na różnice / Bogdan Wojciszke. – Gdańsk : Gdańskie Wydawnictwo, 2002. – 398 s.